

Krisis

*De afscheidswaarde
van Lollo Nauta*

Filosofen over politiek

*Michel Foucault over
Verlichting en kritiek*

N°56 september 1994

De moderniteit voorbij

Pieter Pekelharing

In zijn afscheidscollege heeft Lolle Nauta laten zien hoe filosofische opvattingen over vreemdelingen nauw verweven zijn met filosofische discussies over de moderniteit. Hij beschrijft hoe de vreemdeling geleidelijk van barbaarse of nobele wilde in een 'aspirant-burger' is veranderd. Sinds de dekolonisatie, de val van de muur en het einde van de Koude Oorlog is de vreemdeling achter het filosofische projectiescherm van westerse bespiegelingen over het Westen tevoorschijn getreden, en blijkt hij bij nader inzien naar dezelfde zaken als de gemiddelde westerling te verlangen: een dak boven het hoofd, een veilig bestaan, een baan, een geregeld inkomen, een goede opleiding, onafhankelijke rechtspraak, comfort, een goede gezondheid en een gelijke hoeveelheid zorg en respect.

Het idee dat vreemdelingen radicaal anders zijn is volgens Nauta niet alleen achterhaald geraakt, het is zelfs in hoge mate verdacht geworden. Of het nu gaat om de wens van rechts de westerse cultuur tegen andere culturen of de wens van links andere culturen tegen de westerse te beschermen, in beide gevallen is sprake van eenzelfde soort *Berührungangst*. Het Westen moet vooral westers, het andere anders en liefst elders blijven. Vermenging, contact, betekent automatisch authenticiteitsverlies. Ze klinken vaak vriendelijk en tolerant, de verhalen over de multiculturele samenleving, maar dikwijls bedoelt men er een vorm van culturele apartheid mee. Er schuilt een wereld van verschil tussen degenen die het begrip cultuur hanteren als *beschrijving* van de losse verzameling praktijken die je volgt (en beaamt), en degenen die het begrip hanteren als norm voor praktijken die bij jou horen. In het ene geval beduidt cultuur dat je beïnvloed wordt door wat je doet, in het andere geval dat wat je doet gerechtvaardigd wordt door wie je bent. Wie van dat laatste uitgaat, beweert dat westerse of oosterse culturen bij westerse of oosterse mensen horen. Cultuurpraat dreigt daarmee een verkapt soort racisme te worden. Nauta heeft volkomen gelijk als hij dit soort culturalisme afwijst.

Maar hoe dan met vreemdelingen om te gaan? Zoals gezegd is de vreemdeling die hier aanklopt in ieder geval niet iemand die vreemde dingen wil. Waar hij of zij voor gevluht is, daar zou bij wijze van spreken iedereen voor vluchten (als men genoeg geld en contacten had). Bittere armoede, intolerantie, martelingen, fanatisme, blinde haat en systematische volkerenmoord vormen niet alleen de antipode van onze, maar van iedere beschaving. Natuurlijk komt de vreemdeling dikwijls 'uit een andere cultuur', maar sinds de ontzuiling, de individualisering en de weer op gang gekomen migratie - ook Europese geschiedenis is vrijwel onafgebroken migrantengeschiedenis geweest (1) - zijn de verschillen tussen Nederlanders net zo groot, of klein, geworden als tussen Nederlanders en buitenlanders. Zoals Nauta vaststelt kunnen die verschillen onmogelijk als grond voor uitsluiting fungeren.

Het is echter één ding de vreemdeling (waar Nauta aan het einde van zijn college vooral vluchtelingen of asylanders mee bedoelt) als aspirant-burger te beschouwen, het is een

ander ding hem of haar daadwerkelijk tot staatsburger te maken. De Amerikaanse filosofe Judith Shklar heeft de filosofie van het liberalisme ooit omschreven als een filosofie die voor alles uit 'angst voor angst' is geboren. Het liberalisme moest een buffer tegen die angst opwerpen. In tegenstelling tot wat Bolkestein suggereert, zal het vermoedelijk weinig moeite kosten vluchtelingen van de waarde van het politieke liberalisme te overtuigen. De meesten van hen hebben immers aan den lijve ondervonden wat het betekent als iedereen in de greep leeft van de angst. Het probleem is dan ook niet dat vreemdelingen ons soort liberale samenleving niet kunnen begrijpen, het probleem is dat de angst voor angst op zijn beurt een rol speelt in de argumenten van degenen die vinden dat Nederland te vol is en de 'vloed' van politieke en economische vluchtelingen naar Europa gestopt moet worden. De redenen hiervoor zijn bekend: men is bezorgd over de groeiende werkloosheid, de etnische segmentatie van de arbeidsmarkt, de aantasting van het stelsel van sociale zekerheid, de groei van vreemdelingenhaat en culturele vervreemding, de overbelasting van de verzorgingsstaat.

Wie de angst voor angst ernstig neemt, kan deze argumenten niet negeren. Maar dat is nu precies wat Nauta in zijn college wel doet. Hij legt in zijn afscheidscollege helder uit waarom de vreemdeling nieuwe stijl niet exotisch meer is, waarom het vreemd maken van vreemdelingen misleidend en gevaarlijk is, en waarom moderne vreemdelingen het beste als aspirant-burger kunnen worden beschouwd, maar hij zegt niets over hoe we daar in de bestaande wereld mee om moeten gaan. In de ideale wereld heeft Nauta gelijk en moet iedereen inderdaad als aspirant-burger worden beschouwd, maar wat te doen met vluchtelingen hier en nu?

Nauta lijkt impliciet van een bepaalde taakverdeling tussen politici en filosofen uit te gaan. Filosofen waken over principes, politici over de praktijk. Zoals Sloterdijk destijds in zijn boek *De cynische rede* duidelijk maakte, kan dat tot situaties leiden waarin mensen zich moreel zuiver en cynisch realistisch tegelijk gedragen. Burgemeester Gruyters uit Lelystad was daar in Nederland het beruchte voorbeeld van. Zoals hij voor de t.v. destijds uitlegde, getuigde het zelfs van verantwoordelijkheidsgevoel wanneer je als democratisch volksvertegenwoordiger aan de druk van je kiezers toegaf. Als die naar rechts opschoven, schoof je als politicus mee die kant op. Natuurlijk bezat ook Gruyters idealen, maar als die niet te realiseren vielen, dan moest je die naast je neerleggen: hij was moreel zuiver en cynisch realistisch tegelijk.

Gruyters is niet de enige die zo denkt. Er zijn heel wat politici in Nederland die van mening zijn dat je als democratisch volksvertegenwoordiger aan de ene kant je idealen hebt en aan de andere kant simpelweg moet doen wat het volk wil. Politici zijn er in deze visie niet om de grondwet en de gebruikswaarde van de in die grondwet vastgelegde rechten voor elke Nederlandse staatsburger te verdedigen, welnee, ze zijn er om begrip voor het eigen volk te hebben. Principes als vrijheid, gelijkheid en solidariteit zijn voor politici dikwijls niet meer dan leuzen die het retorisch nog steeds goed doen.

Daartegenover zijn filosofen als Derrida of Lyotard, die Nauta in zijn college overigens niet noemt, zo vreselijk principieel dat je er als politicus vrijwel niets aan hebt. Zo laat hun filosofie ten aanzien van 'de ander' (alleen die term al) eigenlijk maar twee alternatieven toe: of je laat de ander de ander, of je maakt hem of haar op gewelddadige wijze aan jezelf gelijk. Bij Lyotard en Derrida is de wereld homogeen of heterogeen, is er sprake

van commensurabiliteit of incommensurabiliteit, van identiteit of andersheid. Een tussenweg is er niet. In het dagelijks leven bestaan er weliswaar tal van manieren waarop mensen met vreemden omgaan, maar niet bij Lyotard of Derrida: aangezien elke handeling, elke daad, in hun ogen iets onwillekeurig en gewelddadigs heeft, heeft men in die filosofie slechts de keuze tussen dwang of niets doen.

Het is duidelijk dat Nauta van dit soort filosofie af wil, maar hoe? Dat lukt in ieder geval niet in het debat over vreemdelingen en moderniteit. Zoals Nauta de geschiedenis van dat debat schetst, kon men als filosoof, alweer, slechts twee posities innemen: was je tegen de moderniteit, dan speelde de vreemdeling een positieve en voorbeeldstellende rol, was je vòòr, dan speelde hij een negatieve en afschrikwekkende rol. Gelukkig blaast Nauta dit debat als het ware van binnenuit op. De vreemdeling is bij hem niet langer degene die zich *aan gene zijde* van de moderniteit bevindt, maar hij is aspirant-burger geworden. Hij maakt dus sowieso deel uit van de moderniteit. Wat voor verhalen filosofen verder ook over de vreemdeling te berde mogen brengen, er is volgens Nauta niemand meer die zich buiten de moderniteit bevindt. Modernisering of verwestering vindt, anders gezegd, allerwegen plaats, kent overal voor- en tegenstanders, en scheidt winnaars en verliezers alom.

Al trekt Nauta die conclusie zelf niet, zijn afscheidscollege maakt duidelijk waarom verhalen over vreemdelingen niet informatief genoeg meer zijn als ze in een louter (post-)modernistische context worden geplaatst. Als de vreemdeling niet langer de negatieve spiegel van de moderniteit vormt, als het zelfs misleidend wordt de vreemdeling in die termen te beschrijven, en als je ook niets aan filosofen als Lyotard en Derrida hebt, dan wordt het tijd het debat een andere wending te geven. Nauta heeft daar een begin mee gemaakt door het niet langer over 'de vreemdeling' te hebben, maar over vluchtelingen en gedwongen migratie.

Het debat over vreemdelingen moet echter niet alleen duidelijker over (gedwongen) migratie gaan, er is ook een ander soort bezinning op de moderniteit nodig - minder monolithisch, gedifferentieerder, en niet zo polair tussen het eigene en het andere. Een voorbeeld van zo'n gedifferentieerdere aanpak zijn de boeken van Salman Rushdie en Amitav Gosh. Gosh heeft in zijn zojuist verschenen boek, *In an Antique Land*, in kaart gebracht hoe Joden, Arabieren en Zuid-Aziatische volkeren in de twaalfde eeuw in verschillende steden langs hun handelsrouten met elkaar samenleefden - lang voor de moderne periode van westerse economische en culturele expansie. In het boek speelt het door Gosh uit archieven gereconstrueerde verhaal van de Joodse koopman Ben Yiyu een centrale rol. Ben Yiyu migreert van de streek Ifriqiya in Tunesië, waar hij vandaan komt, naar Fustat (nu Cairo), trekt na enige tijd naar Aden en reist vandaar naar de havenstad Mangalore in India. Daar trouwt hij een slavine - wier document van vrijkoop door Yiyu in 1132 nog steeds in het archief van St Petersburg ligt - en krijgt hij verschillende kinderen. Gosh heeft vastgesteld dat Ben Yiyu twintig jaar aan de kust van Malabar verbleef, levend in een kosmopolitische gemeenschap van Joden, Arabieren en Indiërs. Onderzoek heeft aangetoond dat Joden niet in ghetto's leefden, en Joden, Arabieren en Indiërs vaak gezamenlijk als handelspartners in verschillende ondernemingen werkten.

Na twintig jaar keert Ben Yiyu terug naar Egypte en poogt hij wanhopig zijn inmiddels verspreid wonende familie te herenigen, die uit Ifriqiya is gevlucht voor de moord-

zuchtige legers van de Almohad dynastie. *In an Antique Land* vormt het verslag van de gedwongen en vrijwillige reizen van eenvoudige mensen, het beschrijft de vermenging van diverse culturen, de vestiging van contacten tussen mensen die duizenden kilometers van elkaar wonen. Het is een boek over grenzen - niet alleen tussen culturen in de twaalfde eeuw, maar ook tussen de twaalfde eeuw en de twintigste, waarin Gosh, opgevoed in India en afgestudeerd als antropoloog aan de universiteit van Oxford, zijn tijd als antropologisch onderzoeker in Egypte beschrijft. Dat leidt soms tot komische scènes, bijvoorbeeld wanneer hij zijn Egyptische vriend Khamees moet uitleggen dat ze in India lijken verbranden:

"You mean that you put them on heaps of firewood and just light them up?"
'Yes,' I said quickly, hoping he would tire of the subject. It was not to be.
'Why?' he persisted. 'Is there a shortage of kindling in your country?'"

Als Gosh de verschillende ritën en rituelen uitlegt, blijft Khamees, bij wie zich inmiddels zijn zuster Busaina heeft gevoegd, aandringen:

"Even little children?" said Khamees. "Do you burn little children?"
Busaina spoke now, for the first time. 'Of course not,' she said in disbelief, hugging her baby to her breast. 'They wouldn't burn little dead children - no one could do that.'
'Yes,' I said regretfully. 'Yes, we do - we burn everyone.'
'But why?' she cried. 'Why? Are people fish that you should fry them on a fire?'
'I don't know why,' I said. 'It's the custom - that's how it was when I came into the world. I had nothing to do with it.'"

In an Antique Land vormt een reflectie op de moderniteit - niet vanuit het standpunt van de westerling of diens spiegelbeeld, de vreemdeling, maar vanuit dat van een andere beschaving, of liever, vanuit twee beschavingen tegelijk, die van India en Egypte. Die reflectie kan soms een wrange vorm aannemen. Tijdens een gesprek met een lokale Imam krijgt Gosh ruzie over de vraag welk land het meest 'geavanceerd' is, India of Egypte. Tot zijn ontzetting ontdekt hij dat hij en de Imam het voortdurend over vooruitgang in termen van kanonnen, tanks en bommen hebben, 'second only to the west'. Verslagen beseft dat hij en de Imam een andere wereld hebben betreden. In het twistgesprek:

"we had demonstrated the irreversible triumph of the language that has usurped all the others in which people once discussed their differences. We had acknowledged that it was no longer possible to speak, as Ben Yiyu or his Slave, or any of the thousands of travellers who had crossed the Indian Ocean in the Middle Ages might have done: of things that were right, or good, or willed by God: it would have been merely absurd for either of us to use those words, for they belonged to a dismantled rung on the ascending ladder of Development."

Gosh geeft Nauta, zij het met enige weemoed, gelijk: we zijn inderdaad burgers van dezelfde wereld geworden, al zijn sommige burgers duidelijk meer gelijk dan anderen. Gosh romantiseert de wereld van Ben Yiyu overigens niet. De twaalfde eeuw was ook de

eeuw van de kruistochten en de brute uitdrijving van joodse gemeenschappen uit Noord-Afrika, waar de familie van Ben Yiyu het slachtoffer van werd. Maar de reisverslagen die hij uit de archieven opdiept beschrijven een samenleving waarin het Westen nog niet het centrum van de kosmos vormt, het leven zich niet geheel in de schaduw van de moderniteit voltrekt en de rest van het universum niet louter een sport op de Ladder van Ontwikkeling vormt. Het is fascinerend over een wereld te lezen die niet volledig in soevereine staten is opgedeeld, waarin een koopman duizenden kilometers reist, een vrouw uit een volledig andere cultuur trouwt, en jaren achtereen in een vredig samenlevende gemeenschap van Joden, Arabieren en Indiërs woont. Boeken als die van Gosh verschaffen een ander soort contrapunt tegenover de moderniteit dan dat van 'de vreemdeling' of 'de ander'. Ze tonen dat de geschiedenis van andere beschavingen rijker, gevarieerder en tegelijkertijd zo veel herkenbaarder is dan men op basis van het genre (post-)modernistische bespiegelingen over 'de ander' zou vermoeden.

Het boek van Gosh maakt de moderniteit minder apocalyptisch, het bedt de moderniteit in een brede, menselijke, geschiedenis in. Het laat zien dat de geschiedenis nog niet is opgehouden. Het maakt duidelijk dat wereldgeschiedenis - ook nu nog - de geschiedenis van verschillende beschavingen tegelijk omvat. Het boek lost geen problemen op, maar het verandert wel de teneur van het debat.

Maar al wijkt het boek van Gosh in dat opzicht af van de boeken die Nauta in zijn college behandelt, het komt er in die zin mee overeen dat het nauwelijks uitsluitel biedt over hoe je hier en nu met vreemdelingen om moet gaan. Daarvoor is een andere aanpak nodig. Filosofie kan daar nog steeds bij helpen, maar anders dan Foucault, Arendt, Bauman, Lyotard of Derrida suggereren, geloof ik dat je als politiek geïnteresseerd filosoof niet alleen vragen aan de politiek, maar zelf ook concrete politieke vragen moet stellen, bijvoorbeeld over wat een rechtvaardige politiek ten aanzien van vluchtelingen is. Daarvoor kun je nog steeds het beste bij filosofen als Rawls, Sen of Nussbaum terecht, al is het waar dat hun ideeën vaak institutionele concreetheid missen. Filosofen in deze traditie beginnen met een lijst principes waarvan ze hopen dat niemand die redelijkerwijs kan ontkennen, en pogen die vervolgens per situatie verschillend uit te werken. Dat heeft in ieder geval het voordeel dat je aangeeft volgens welke criteria je te werk gaat, het maakt wat je doet controleerbaar voor anderen en het voorkomt dat je puur ad hoc politiek bedrijft. Vanzelfsprekend zullen mensen over de specificatie van principes van mening verschillen en zal men op vrij willekeurige wijze aan één bepaalde versie tijdelijk de voorkeur moeten geven. En zeker, elke postmodernist weet dat er minstens twintig alternatieven bestaan die even goed lijken, maar het is al mooi als je op een iets gerichtere manier het debat kunt voortzetten dat in de politiek en politieke filosofie wordt gevoerd. Het is al mooi als je kunt aangeven hoe er vanuit het oogpunt van rechtvaardigheid met grenzen, vluchtelingen en de bestaande internationale arbeidsdeling dient te worden omgegaan. Het is al mooi, kortom, als je je kennis over wat er in de wereld gebeurt op een iets concretere manier met je normatieve beginselen kunt verbinden dan vooralsnog in het door Nauta gereconstrueerde debat over de moderniteit mogelijk lijkt.

Noten

- 1 Zie Leslie Page Moch, *Moving Europeans*. Indiana University Press, Bloomington 1992.